

Ж.В. Некрашэвіч-Кароткая

БЕЛАРУСКАЯ МОВА Ў ПАСЛАННЯХ ПРАТЭСТАНТАЎ-ПАДАРОЖНІКАЎ КАНЦА XVI СТ.

Нямецкія рамеснікі і купцы жылі ў Вялікім Княстве Літоўскім пачынаючы з XIV ст. Існаванне нямецкай факторыі ў Полацку [6, с. 340], а таксама служба нямецкіх вайскоўцаў-наймітаў у вялікага князя (найперш дзеля абароны ад маскоўцаў) спрыяла павелічэнню колькасці нямецкага насельніцтва ў дзяржаве. Разам з купцамі, рамеснікамі і вайскоўцамі на Беларусь прыезджалі нямецкія святары. Адным з іх быў Пауль Адэрборн (каля 1555–1604 гг.), які з 1577 г. служыў прапаведнікам у Вільні [6, с. 340]. Яго пярэ належаць трактат “De Russorum religione, ritibus nuptiarum, funerum, victu, vestitu etc. et de Tartarorum religione ac moribus vera et luculenta narratio” (Праўдзівы і надзейны аповед пра веру русінаў, іх шлюбныя і пахавальныя абрады, побыт, адзенне і г. д., а таксама пра веру і звычаі татараў), выдадзены ў Ростакі ў 1582 г. Сярод дзівосных, часам гіпербалізаваных і іранічна завостраных апісанняў побыту і абрадаў русінаў мы сустракаем рэдкія спробы аўтара перадаць гучанне некаторых слоў і выразаў, пачутых ім на Беларусі. Так, лютэранскага святара ўразіла тое, што людзі, прысутныя на службе ў царкве, і падчас казання, і падчас уздымання Найсвяцейшага Сакраманту бясконца паўтаралі *Hospodij romyloij* [7, с. 6–7]. Для графічнага пазначэння рэалізацый фанемы <i> аўтар выкарыстоўвае дзве магчымасці: літару **y** і лігатуру **ij** (калі элементы апошняй аб’яднаныя знізу, то гэта таксама нагадвае літару **y**). Які галосны гук – [i] або [y] – пазначаўся такім спосабам?

Звернемся да матэрыялаў карты Вялікага Княства Літоўскага, складзенай Мікалаем Хрыстафорам Радзівілам у 1613 г. Літары **i**, **y** і лігатура **ij** перадаюць тут розныя рэалізацыі фанемы <i>. Часцей, аднак, праз **y** і **ij** перадаецца гук [y] (параўн.: *Kopijs, Borijsow, Strießyn, Mazyr, Rzeczyca, Czausij*), а праз **i** – гук [i] (*Minsk, Berezina, Babica, Swislocz*). Парушаюць гэтую паслядоўнасць такія назвы, як *Moijsieiewiczze* (**ij**=[i]), *Przipiec* (**i**=[y]). Часам у адной і той жа намінацыі выкарыстоўваюцца варыянты графічнай перадачы адпаведнага гукі: так, рака Дрыса пазначана як *Drissa*, а мястэчка з такой самай назвай – як *Drijssa*. Таму цяжка адназначна перадаць кірыліцай словы малітвы, якія пачуў Пауль Адэрборн.

Апісваючы норавы татар, нямецкі святар адзначае: “*Principem Hordae sua lingua Czar, hoc est, Imperatorem appellant*” (Уладара Арды яны

назваюць на сваёй мове цар, гэта значыць, імператар) [7, с. 20]. Нягледзячы на тое, што пры лацінскай транслітэрацыі аўтар ужывае спалучэнне літар **cz**, якое ў заходнеславянскіх мовах пазначае гук [ч], у дадзеным выпадку няма сумненняў у тым, што перад намі слова *цар*, а не *чар*. Пацверджанне таму можам ізноў жа знайсці на карце М. Х. Радзівіла, дзе спалучэнне **cz** можа перадаваць як гук [ч] (напрыклад *Rzeczysa*, *Rohaczow*), так і гук [ц] (напрыклад *Slucz*, *Klecz*). Транслітараваная форма *czar* у трактаце Пауля Адэрборна перадае таксама цвёрдасць канцавога гука [р], што адпавядае нормам сучаснай беларускай мовы.

Акрамя гэтых двух прыкладаў перадачы маўленчых форм, пачутых немцам на Беларусі, адзначым спробу пісьменніка перадаць кірылічны надпіс на манеце сродкамі грэчаскай графікі. Гэты надпіс ён перадае наступным чынам: Κης βελιος Ιβαρι [7, с. 19]. Першае спалучэнне літар – яўнае падцітлавае напісанне слова *князь* (*Кης*). Грэчаская літара **β** пазначае тут гук [в], як у новагрэчаскай мове. У канцы апошняга слова назіраем блытаніну насаваых санорных: літара **μ** выкарыстана замест **v** або **n** у слове *Іван*. Цікава, што напісанне літары **β** у тым жа самым слове візуальна набліжана аўтарам да кірылічнай літары **В**.

Іншы спроб графічнай перадачы “рускай” мовы (вуснай ці пісьмовай) Пауль Адэрборн не прадпрымае. Аднак тое выданне, у якое ўвайшоў вышэй названы трактат, дапоўнена яшчэ адным этнаграфічным апісаннем пад назваю “*Alia ejusdem argumenti de religione et sacrificiis veterum Borussorum*” (Пра веру і набажэнства старажытных барусаў). У загалоўку гэтага тэксту прысутнічае імя аўтара – Мялецій.

Нягледзячы на тое, што, паводле загалоўка, размова тут быццам бы ідзе пра звычаі прусаў (якіх з часоў Клаўдыя Пталамея называлі барусамі), тым не менш сам аўтар у пачатку свайго трактата заяўляе: “Я раскажу найперш пра богаслужэнні, якімі калісьці барусы, самагіты, літоўцы, русіны і лівонцы ўшаноўвалі дэманаў замест багоў, а таксама нават цяпер у многіх месцах ушаноўваюць патаемна; потым – пра некаторыя забабонныя звычаі, сярод якіх адзначаюцца шлюбы, пахаванні і памінкі ў гэтых народаў” [7, с. 28]. Такім чынам, прадмет аўтарскага аповеду значна шырэйшы ў параўнанні з тым, што заяўлена ў загалоўку, у чым можна вельмі хутка ўпэўніцца.

Так, пачаўшы з апісання язычніцкіх урачыстасцяў, Мялецій расказвае пра свята пачатку жніва, якое “*lingua Rutenica*” (на русінскай мове) называецца *Zazinck* [7, с. 28], а таксама пра свята заканчэння жніва, назва якога, ізноў жа “*lingua Rutenica*”, – *Ozink* [7, с. 29]. Няма сумнення,

што перад намі – назвы народных святаў *зажынак* і *дажынак*. Як бачым, у лацінскім тэксце адна і тая ж літара *z* выкарыстоўваецца для перадачы розных гукаў ([з] і [ж]). Форма *Ozinck* можа сведчыць пра тое, што адпаведнае свята ў канцы XVI ст. называлася *óжынк*[i], бо наўрад ці аўтар мог не пачуць пачатковага звонкага [д].

Падрабязна распавядаючы пра язычніцкія вераванні балцкіх і славянскіх народаў, Мялеццый прыгадвае “*spiritus quosdam visibiles, qui lingua Rutenica Coltky, Graeca Coboli, Germanica Coboldi vocantur*” (нейкіх відочных духаў, якія на русінскай мове называюцца *Coltky*, па-грэчаску – *Coboli*, па-нямецку – *Coboldi*) [7, с. 30]. У нямецкай мове і да сённяшняга дня, сапраўды, існуе слова *Kobold*, што значыць ‘дамавік’. У “Старажытнагрэчаска-рускім слоўніку” пад рэдакцыяй І.Х. Дварэцкага знаходзім слова *ο κόβαλος*, што значыць ‘махляр, круцель’. Паведамляецца таксама, што ў Арыстафана гэта імя боства махляроў і шэльмаў. “Гістарычны слоўнік беларускай мовы” не дае матэрыялаў для расшыфроўкі слова *Coltky*: тут знаходзім толькі слова *колтокъ* – ‘завушніца з падвескай’ [1, т. 15, с. 220]. Дапамог разгадаць гэтую загадку слоўнік У.І. Даля, дзе ў артыкуле “КОЛ(В)ТУН” знаходзім заўвагу: “...“колтун” бывает и у лошадей, в гриве, и кучера приписывают его причёске домового” [2, т. 2, с. 143]. Акрамя таго, лексікограф прыводзіць лаянкавы выраз *Літоўскі калтун*, які ўжываўся ў дачыненні да ліцвінаў. З гэтага лагічна вынікае, што словам *колтокъ* па-старабеларуску называўся дамавік. Звесткі пра яго, якія прыводзіць далей Мялеццый, пацвярджаюць гэтае меркаванне. Пісьменнік паведамляе, што, паводле народных вераванняў, “гэтыя духі водзяцца ў патаемных месцах дамоў або ў кучы драўніны. Іх добра кормяць ежаю ўсялякага кшталту, бо тыя звычайна прыносяць сваім карміцелям з іншых свіранаў збожжа, здабытае праз крадзеж” [7, с. 30].

Мялеццый распавядае таксама пра прадказальнікаў лёсу, якія “*lingua Rutenica*” называюцца *Burty* [7, с. 31]. У “Гістарычным слоўніку беларускай мовы” знаходзім слова *бурта* са значэннем ‘варажба, чарадзеіства’ [1, т. 2, с. 257]. Значыць, *бурт* – аднакарэннае слова, якое мае значэнне ‘варажбіт, чараўнік’. Цікава ў гэтым кантэксце прыгадаць прыклад, які прыводзіць у сваім слоўніку І.І. Сразнеўскі: “Напустиша бурталники Немецкие ветр на Псковскую силу...” [3, т. 1, ч. 1, с. 194]. Сам лексікограф не перакладае слова *буртальник*, натууючы яго ў гэтым адзінкавым прыкладзе.

Пры апісанні пахавальнага абраду Мялеццый прапануе чытачам даволі аб’ёмісты эпізод галашэння ва ўласнай транслітарацыі. Каштоўнасць

гэтага тэксту, на нашу думку, у тым, што, паводле сведчання аўтара, “*hic ritus servaur a rusticanis*” (гэты абрад выконваецца сялянамі) [7, с. 33]. Значыць, перад намі – жывое маўленне беларусаў XVII ст. Выглядае гэта наступным чынам: “*Ha le le, le le, y procz ty mene umarl? Ij za tij nie miel szto yesty, albo pity? Y procz tij umarl? Ha le le, le le ij za tij nie miel krafsije mlodzice? Ij procz tij umarl?*”. Непасрэдна за гэтым тэкстам па-беларуску аўтар прапануе яго пераклад на лацінскую мову. Слова *procz* перакладаецца аўтарам як *quare* (чаму). Як супаставіць гэтае *procz* з зафіксаванымі ў помніках старабеларускага пісьменства формамі *почто* (*noшто*) [5, с. 490]? Думаем, інтанацыйная спецыфіка народнага галашэння (рэзкія павышэнні або паніжэнні інтанацыі) магла прывесці да таго, што Мялецій пачуў толькі першы склад слова *почто*, прычым галосны першага склада [o], вымаўлены працягла, мог стварыць у немца ілюзію спалучэння “картавага” [г] з [o]. Форма выклічніка *ha le le* сведчыць пра няўнасць тут фрыкатыўнага гука [г]; у слове *umarl* назіраем агульнаславянскае спалучэнне плаўных санорных. “Аканне” і “яканне” перадаюцца непаслядоўна: форма часціцы *жа* (*za*) адлюстроўвае “аканне”, аднак форма *mlodzice* сведчыць пра яго адсутнасць, гэтаксама як форма *не* ў спалучэнні *nie miel* сведчыць пра адсутнасць “якання”. У лацінскім перакладзе гэтага эпізода не адлюстравана слова *mene* (*procz ty mene umarl*). Магчыма, Мялецій не зразумеў яго. Каб рэканструяваць пачутае ім словазлучэнне, трэба дапусціць, што перад *mene* быў ужыты прыназоўнік *ў*, і гэты нескладовы гук не быў пачуты пісьменнікам. Такім чынам, пытанне магло гучаць так: “Почто ты ў мэнэ умарл?”

Пахавальную працэсію, па звестках Мялеція, некаторыя суправаджалі конна. “Выцягнуўшы мячы, – піша аўтар, – яны рассякаюць [імі] паветра і ўсклікаюць: “*Gey geyte begaythe peckelle*” [7, с. 34]. Гэты выраз пісьменнік перакладае наступным чынам: “Уцякайце вы, дэмань, у пекла”. Аднак пры такім спосабе перакладу адно слова застаецца лішнім. Хутчэй за ўсё, у арыгінале не было “дэманаў”, а слова *peckelle* – зборная форма, вытворная ад славянскага *пекло* – ‘гарачая смала’, і менавіта гэтая зборная форма атрымала ў беларускай мове значэнне ‘апраметная’. Перад гэтым словам пісьменнік, напэўна, ізноў не пачуў прыназоўніка *ў* (на самой справе маглі гаварыць *begaythe й peckelle*). Наяўнасць літары **g** у прыведзеным выразе, хутчэй за ўсё, павінна ўказваць на выбуховасць гука [г] (успомнім *Ha le le*, працытаванае крыху вышэй). Магчыма, праз спалучэнне **th** аўтар спрабаваў адлюстраваць “цеканне”, паколькі ў вышэй разгледжаных прыкладах перад галосным пішацца проста **t**. Форма *Geythe*

